

Szakmai beszámoló a 75981. számú, A magyarországi polgári korszakbeli tudáselitek prozopográfiája című OTKA-kutatásról

A kutatási program a Huszár Tibor által az ELTE Szociológiai Intézetében kezdeményezett történeti elitkutatás-sorozat folytatása. Ennek a kutatási iránynak a keletkezéséről, a meghatározó kontextusokról, az elméleti alapokról, módszertani megfontolásokról, a vizsgálat elágazásairól, ezek történetéről és eredményeiről hosszabb tanulmányt publikáltunk. (Kovács I. G. 2010) Ebből most a legfontosabb számunkra, hogy az elit meghatározásánál a társadalmi alrendszerekből indultunk ki s az alrendszerek funkcionális részleteit, mint pozicionális eliteket kezdtük kutatni. Az eredetileg „értelmiségi elitnek” nevezett elitszegmenst így fogalmaztuk át tudáselitté. Tudáseliten a tudást előállító, elosztó, ellenőrző intézmények vezető pozícióit elfoglaló személyek csoportját értjük.

A két világháború közötti időszak három időmetszetében így meghatározott 4260 tudáselit-pozíciót betöltő 1530 személyre vonatkozóan folytattunk már korábban kiterjedt adatgyűjtést. A mostani kutatási időszak kisebbik célkitűzése az volt, hogy pontosítsuk, kiegészítsük ezt a pozicionális mintát. Ezt a kiegészítést az eredeti terv szerint elvégeztük. Mivel az oktatási almintá túlságosan felsőoktatás centrikus volt, a teljes középiskolai igazgatói kar felvétele pedig nem felelt volna meg az elitkövetelményeknek, ezért úgy döntöttünk, hogy csupán az úgynevezett elitközépiskolák igazgatóit vesszük fel a mintába. Ezt úgy határoztuk meg, hogy a teljes tudáselit középiskolai adatai alapján egyértelműen kiemelkedett 12 iskola, ahonnan a legtöbben kerültek be a tudáselitbe. Ennek a 12 középiskolának az adott időmetszetekben (1927/28, 1937/38, 1942/43) működő igazgatóit vontuk be. Eredetileg megfeledeztünk a képviselőház oktatási bizottságának vezetőiről, pedig ők kétségtelenül az oktatásirányítási almintához tartoztak. Most őket is beválogattuk. Valószínűleg a kevés tapasztalat miatt annak idején hiányosan készítettük el a tömegkommunikációs almintát. A Magyar Sajtó Évkönyveiből és a Sajtókamara Évkönyveiből időigényes filológiai munkával jobbitottuk ezt a tudáselit szegmenst is. A 142 új tudáselit tagra vonatkozóan teljes egészében új adatgyűjtést végeztünk a korábbi években kidolgozott széles spektrumú forrásfeltárással, az életrajzi adatgyűjteményektől, országgyűlési almanachoktól stb. kezdve az anyakönyvek, iskolai anyakönyvek feltárástól át a gyászjelentésekig.

Kiegészítő adatgyűjtést végeztünk régi elittagjainkra vonatkozóan is.

a) Befejeztük a hazai anyakönyvi adatgyűjtést és segítséget kaptunk romániai gyűjtésre a kolozsvári egyetem egyik tanárától illetve diákjaitól.

- b) A középiskolai törzskönyvi adatgyűjtésnél a megmaradt budapesti anyag feltárását végeztük el. Sok vidéki iskolát is sikerült feldolgozni.
- c) A legnagyobb volumenű adatkiegészítő munkánkat az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványtárában végeztük. Folytattuk az elittagok és családtagjaik (szülők, nagyszülők, feleség) gyászjelentéseinek lemásolását is. Sok hasznosítható partecédulát találtunk az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület kolozsvári gyűjteményében is.
- d) Gyűjtöttünk újabb adatokat virilis listákból, gazdacímtárakból, budapesti és vidéki lakcímtárakból, iparosok és kereskedők országos listáiból.

Így most már rendelkezésre áll a két világháború közötti tudáselit időmetszetenkénti korrigált mintájának teljes rögzített adattára. A felépített prozopográfiai adatbázis s az ennek feldolgozásával készült tanulmányaink alapján (Kovács I. G. – Kende G., 2001; Kovács I. G. – Kende G., 2006) módszertani tanulmányt is készítettünk (Kovács I. G., 2009), amelynek legfőbb tanulsága, hogy a nagy keresztmetszetű, sok változóval felépített prozopográfiai szemlélet- és látószögváltásra is lehetőséget adnak a történeti-szociológiai kutatásokban. A statikusságot vonzó makroszerkezeti sémák, kategóriák rutinszerű alkalmazása helyett megpróbálhatjuk induktív módon újragondolni a társadalmasodásnak, a társadalomszerkezet alakulásának, a társadalmi csoportképződésnek a folyamatait.

Kutatási programunk nagyobbik célkitűzése a tudáselit meghatározó csoportjához kapcsolódott. Ugyanis a pozícióhalmozódások elemzésével már korábban megállapítottuk, hogy az egyetemi tanárok foglalták el a tudáselit pozíciók közel kétharmadát. Az egyetem meghatározó szerepre tett szert a tudás termelésében, elosztásában, a tudástőke kezelésében. A folyamatok ellenőrzése révén a professzorok felügyelheték a középosztályba kerülés fontos csatornáit. E meghatározó szerep miatt az eredetileg csak a két világháború közötti mintaévek egyetemi tanárait számba vevő kutatást kiterjesztettük az 1848 és 1944 közötti teljes időszakra. Széleskörű adatgyűjtéssel az 1920 előtt működött s a két világháború között a mintaévekben nem szereplő egyetemi tanárookra vonatkozó adatállományt közelítettük a mintaévek professzorainak adatszintjéhez. A teljességre való törekvés nélkül a feldolgozott forrástípusok szisztematikus sokféleségét érzékeltetendő megemlíjtük a könyvsorozatok közül a sematizmusokat, tiszti cím- és névtárakat, az intézmények rangsorozati jegyzékeit, az egyházi, rendi, postai, vasúti, gazdatiszti, tanári évkönyveket, az egyházmegyei történeti névtárakat, a megyei archontológiákat, országgyűlési almanachokat, pénzügyi compassokat, országos és fővárosi virilisjegyzékeket, gazdacímtárakat, az iparosok és kereskedők jegyzékét, budapesti cím- és lakásjegyzékeket, a háztulajdonosok címtárait, a középiskolai almanachokat, akadémiák, egyetemi karok végzettjeinek adattárait, a magyarországi diákok

peregrinációjáról kiadott szisztematikus köteteket, az akadémiai almanachokat, tagajánlásokat és emlékbeszédeket, a megyei és országos nemesség-történeti sorozatokat, a családtörténeti kiadványokat, a személyre szóló könyvészeti anyagot, az önéletírásokat és életrajzokat, nekrológokat, a partecédulákat, az anyakönyvi kutatást, az iskolai anyakönyvek kutatását, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennmaradt iratsorozatait, az egyetemi levéltárakat, az igazoló bizottsági és B-listázási iratokat, népszámlálási anyagokat, választói névjegyzékeket.

Az összesen 1044 nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárra vonatkozóan így összegyűlt adatokat kezdtük el a kutatási tervben szereplő séma szerint személyenként, adattárszerűen elrendezni. Az egyes adatlapok elkészítését, az adatbevitelt összekötöttük az adatok ellenőrzésével és szükség szerint kiegészítésével. Valamennyi egyetemi tanár adatlapját ezen a szinten elkészítettük.

Egy, a két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációjáról készített dolgozatunk eredményei azt sejtették, hogy a professzorokat lehetséges és célszerű származás szerint kisebb-nagyobb szociokulturális, etnokulturális alakzatokra, felekezeti-művelődési tömbökre tagolni: német, városi gyökerű, evangélikus értelmiség és polgárság; városi római katolikus iparosság; az asszimiláns zsidóság változatai; a több generáció óta államszolgálatban álló római katolikus hivatalnokság; a református kollégiumok és partikuláik, valamint a hozzájuk kapcsolódó parókiák és kisiskolák hálózatában, erőterében formálódó értelmiségi csoport szimbiózisban a vidéki kismemesi, birtokos paraszti reformátussággal. (Kovács I. G. – Kende G. 2011). Ebből a társadalomtörténeti, rekrutációs nézőpontból kiindulva úgy döntöttünk, hogy az elkészült adatlapokat ilyen csoportok szerint haladva fogjuk publikálni. Elsőként a viszonylag kicsi, mindössze 72 fős, de nagyon izgalmas alakzat, a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok kötetéhez fogtunk hozzá. (Kovács I. G. 2011). Igen nagy többletmunka befektetéssel el is készült az első kötet kézírata, amely ez év őszén az Eötvös Kiadónál jelenik meg a Történeti Elitkutatások – Historical Elite Research sorozatunkban. Ennek az ambíciózus munkának több tanulsága volt, azon túlmenően, hogy ismét meggyőződhattünk arról, hogy az egyes személyekre koncentrált intenzív kutatás, kombinálás a végső számadás kényszere újabb adatokat eredményezhet a már korábban használt forrástípusok esetében is.

Ehhez képest azonban radikálisan új, vagy új módon használható forrásokat is találtunk az újabban hozzáférhető online adatbázisokban. Anélkül, hogy ezeket tételesen felsorolnánk, jelzésszerűen megemlítünk néhány típust. Online formában mértani haladvány szerint eredményesebben használható például az OSZK Aprónyomtatvány Tárának gyászjelentés gyűjteménye a tágabb családi összefüggések rekonstruálására. Az 1890-es

népszámlálás alapján készült, Magyarország iparosainak és kereskedőinek ezer oldalas jegyzékénél pedig százszorosan sikeresebben kutatható az online változat. A rokoni hálózat feltárása, felderítése is biztonságosabb lett az 1895 előtti egyházi, római katolikus és református anyakönyvek online elérhetőségével, mint volt a mikrofilmes kutatással. (Adott esetben persze a kettőt kombinálni kell, mert az online változat nem képi formátumú, s így nem tartalmaz például foglalkozási adatokat.) A szlovákiai anyakönyvek többsége képi formátumban is elérhető. De ugyanilyen formátumban kutatható a mai Szerbia területére is átnyúló kalocsai főegyházmegye anyakönyvi állománya és jelentős számú 1895 utáni magyarországi polgári születési, házassági és halálozási anyakönyv. Sokat segíthetnek az online használható különböző temetői adattárak, a vidéki szabadkőműves páholynévsorok, virilis listák és a vidéki helytörténeti honlapok. Sok pontosításra ad lehetőséget, hogy a peregrinációs kötet sorozat folytatásaként az ELTE Levéltárának honlapján kutathatók lettek a bécsi felsőoktatási intézmények 1867 és 1890 közötti adatai, valamint a Habsburg-birodalom kisebb egyetemeinek és akadémiáinak 1789 és 1918 közötti peregrinációs adatsorai.

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy minden adatgyűjtögetés fonálát ésszerű módon egyszer el kell vágni. Tudományos lelkiismeretlenség lenne azonban, ha legalább a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok adattárának sajtó alá rendezésénél használt új források megtapasztalt előnyeit az újabb köteteknél nem használnánk. Ezt az igen jelentékeny kiegészítő adatgyűjtést, s az ebből következő adatellenőrzést, adatrendezést, adatrögzítést el kell végeznünk a sajtó alá rendezést és megjelentetést megelőzően a további 972 tanár esetében is. Igazából azonban többről van szó mint adatkiegészítésről, pontosításról. Az új források illetve azok könnyebb kiaknázhatósága szempontjainkat is gazdagította, további elemzési lehetőségeket is nyitott. Tehát ki is bővítjük adattárunk sémáját. A tanárok családjára, felmenőire vonatkozó újabb adatsorokkal (nagyszülők adatai; szülők anyagi viszonyai; szülők iskolázottsága; testvérek adatai; a feleség családja; a gyerekek alapadatai) tovább gazdagítható a rekrutáció elemzése, újabb lehetőségek nyílnak a különböző tőkefajták figyelembe vételére. A már eddig is meglévő egyéb adatokat (lokális kontextusok, közös iskolázás, mester-tanítvány viszony, akadémiai ajánlás, közös társulatok, egyesületek, társaságok stb.) is számításba véve továbbléphetünk a kapcsolathálózatok szerepének a tanulmányozásában is.

Az első kötet adatlapjaiból közlünk néhányat. Ehhez hasonló, kibővített struktúrában már készül a protestáns egyetemi tanárok adatlapjait közlő következő két kötet, amelyek két éven belül megjelennek. A bevezető tanulmány egy részét már publikáltuk. (Kovács I. G. 2012.) Mivel erre az OTKA szabályzata szerint lehetőség van, az a kérésünk, hogy a

jelentésünkben foglaltak alapján születendő minősítést az OTKA kiegészítő eljárásban később módosítsa az adattársorozat itt jelzett kötetének megjelenése után.

A folyamatosan megjelenő kötetekben a közel száz esztendő 1044 magyarországi egyetemi tanáráról egységes szerkezetben, igen gazdag adatsorok állnak majd rendelkezésre, amelyek nagyon sok elemzési lehetőséget nyújtanak a történeti szociológia művelőinek. Az egyes kiadványokhoz az adatbázis alapján mi is mindig készítünk elemző tanulmányokat a professzorok területi, vallási, etno- és szociokulturális származásáról, a tudástőke felhalmozásának folyamatáról, az életpálya típusokról, a kapcsolathálóok jelentőségéről, közéleti és a politikai szerepvállalásokról. Az egyetemi tanári professzióról sokszempontú és alapos történetiszociológiai elemzések készültek a nemzetközi tudományosságban, főleg Németországban. Nem ismerünk azonban olyan adattárat, amelyik egy ország egy évszázadának valamennyi egyetemi tanárát egységes szerkezetben ilyen részletességgel mutatná be, lehetőséget teremtve további szociológiai szempontú elemzésekre.

A kutatás során a résztvevők személyében annyi változás történt, hogy Kiss Zsuzsanna először ösztöndíjjal egy fél évig külföldön tartózkodott, majd megszűnt az ELTE Bölcsészettudományi Karán a munkaviszonya, GYES-re került s bár kisebb munkákat el tudott végezni, de nem volt képes az eredetileg neki szánt résztvevői feladatok teljesítésére. Az OTKA Társadalomtudományi- és Bölcsészettudományi Kollégium elnöke kérésünkre engedélyezte, hogy Kiss Zsuzsannának megszűnjön a „résztvevői” státusza.

Ez érintette a költségvetési rovatok szerinti pénzfelhasználást is, annál is inkább, mert az egyéni kutatói megbízásnál figyelembe vett doktorandusz sem tudta elvégezni munkahelyi fokozott leterhelése miatt a neki szánt feladatokat. Így a kutatásban régóta közreműködő kutatási segéderő fokozott igénybevételére volt szükség, ami az egyéb megbízás rovaton okozott túlköltést. (A kutatási segéderő, Takács Árpád, aki nagy forrásismeretre, speciális jártasságokra tett szert az évek során, alkalmas volt bizonyos, eredetileg a kutatóknál tervezett feladatok elvégzésére.) Végül is a személyi juttatások összesen rovatánál is bizonyos túlköltés történt, amiben szerepet játszott részben az is, hogy az ELTE Pénzügyi Osztálytól kért és kapott fedezetvizsgálatok sokszor nehezen értelmezhetők, sőt megtévesztőek is voltak. A túllépésnek azonban a kutatás megváltozott menetében rejlő oka is volt. A külföldi utazásra tervezett soron levő összeg egy részét azért nem használtuk fel, mert nem volt szükség a szlovákiai anyakönyvek helyszíni kutatására. Ugyanis időközben ezen anyakönyvek legnagyobb része képi formátumban online elérhető lett. Az ebben történő, egyébként meglehetősen jártasságot igénylő keresés díját viszont szintén az egyéb megbízás rovatról tudtuk fedezni. Összességében belül maradtunk a költségvetési kereten.

A korábban említett hátráltató tényezőkön kívül több hónapos elbizonytalanodást okozott a 2011. szeptemberi kormányhatározat (13161/2011. IX/19.) és annak egyetemi értelmezése a szerződések megkötésénél, a munkák ütemezésénél. Ezért kérelmeztük a projekt meghosszabbítását egy fél évvel. Az OTKA Iroda engedélye alapján így kutatásunkat 2011. december 31. helyett 2012. június 30-án zárjuk.

Hivatkozott irodalom:

Kovács I. Gábor - Kende Gábor: A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása Korall 2001 (3-4) pp.170-187

Kovács I. Gábor - Kende Gábor: Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In: Kövér György (szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon (a XIX. század elejétől a XX. század közepéig).

Budapest: 2006. pp. 417-506

Kovács I. Gábor: A prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történeti kutatásában.

In: Somlai Péter - Surányi Bálint - Tardos Róbert - Vásárhelyi Mária (szerk.): Látás – viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára.

Budapest, 2009. pp. 381-390

Kovács I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához I. A Huszár Tibor által kezdeményezett történeti elitvizsgálatok.

In: Kiss László (szerk.): A cselekvő értelmiségi. Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára.

Budapest, 2010. pp. 175-207

Kovács I. Gábor - Kende Gábor: A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács I. Gábor: Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. Budapest, 2011. pp. 99-198

Kovács I. Gábor: Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok kinevezése Magyarország egyetemeire, 1848-1944. In: Aczél Á. – Rényi Á. – Vásárhelyi M. – Gellériné Lázár M. – Kain P. (szerk.): A társas szociológus. Tanulmányok Somlai Péter 70. születésnapjára. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar – Eötvös Kiadó, 2011. pp 270-285

Kovács I. Gábor: Protestáns egyetemi tanárok Magyarország egyetemein 1848 és 1944 között (Az egyetem „hitfelekezeti jelleg nélküli államintézeti minősége” és a felekezeti művelődési alakzatok). In: Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780-1948. Szerk.: Dobszay Tamás, Erdődy Gábor, Manhercz Orsolya. ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék. Budapest, 2012. pp. 115-125

Az első adatlapok a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok megjelenés előtt álló kötetéből:

Ádám Lajos (1899-ig Auspitz Ármin, 1904-ig Ádám Ármin)

sebész, orvos

(Tergenye, Hont m., 1879. máj. 1. – Budapest, 1946. nov. 19.; a Kerepesi úti temetőben nyugszik)

Apja: Ádám Adolf (izr.), kereskedő

Anyja: Kertész (korábban Kohn) Eszter (izr.)

Vallása: róm. kat. (korábban izr.)

Felesége: 1919. április 17-től gr. Nákó Erzsébet (Schulerhof bei Vilshofen, Alsó-Bajorország, 1885. júl. 5. – Bp., 1963. dec. 19.), 1944-ben Raoul Wallenberg, zsidómentő svéd diplomata titkárnője

Középiskola: bp.-i kir. egyet. kat. gimn.

Egyetemi tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1899-1904-ig

Külföldi tanulmányút: 1934 nyarán két hónapig amerikai, 1937 nyarán két hónapig brazíliai, 1939 nyarán újra amerikai kórházak sebészeteinek tanulmányozása

Okl: bp.-i tud. egy., orvosi kar, orvosdoktor, 1904. nov. 12.

Nyelvismeret: német, angol, latin

Magántanár: bp.-i tud. egy., orvosi kar, zsigerek sebészete, 1916. jan. 14.

Nyrkt: bp.-i tud. egy., orvosi kar, sebészeti propedeutika, 1926. júl. 27.

Nyrt: bp.-i tud. egy., orvosi kar, sebészet, III. sz. sebészeti tanszék, 1930. júl. 28.

Egyetemi tisztségek: bp.-i tud. egy. rektor 1946-47;

Életút: 1904. nov. 14.-1905. jún. 15.: a Poliklinikai Egyesület kórházának segédorvosa; 1905. jún. 16. – 1910. aug. 30.: a fővárosi Rókus-kórház IV. sebészeti osztály alorvosa; 1910. szept. 1. – 1911. I. számú sebészeti klinikán díjtalan műtőnövendék, műtői oklevelet szerez; 1911-12: ugyanott díjas műtő; 1912. okt. 1. – 1914. febr. 1.: II. tanársegéd; 1914. febr. 1.-1919. aug. 31.: I. tanársegéd – közben 1913. júl.-aug.: a Magyar Vöröskereszt Egyesület misszióját vezeti Bulgáriában; a háború kezdetétől katonai szolgálatot teljesített, a szerb harctérről sebesülteket szállító vonat sebészcsoportjának vezetője. 1914 őszétől az I. sz. sebészeti klinikán teljesített szolgálatot; 1916. aug. 1-én a háború tartamára ezredorvossá neveztetett ki; 1919. nov.: debreceni tud. egy. sebészeti tanszékét látja el ideiglenesen; 1919. dec. 1. – től a fővárosi Zita-kórházban, majd 1922. jún.-tól 1926-ig a Kun utcai főkkórházban sebészfőorvos; 1926-tól egyetemi tanár. A bp.-i tud. egy. orvosi kar II. sz. sebészeti tanszékére meghirdetett pályázatán hetedmagával vett részt. A kiküldött biz. közülük négyet rangsorolt, kettőt túl fiatalnak, Ádám Lajost pedig egyetemi tanári pozícióra alkalmatlannak minősítette. (Kiváló sebész, de önálló tudományos orvosirodalmi munkássága kevés.) Klebelsberg javaslatára a minisztertanács egyetértésével a kormányzó az egyetem véleménye ellenére Ádámot 1926. júl. 27-én nyrk. tanárnak nevezte ki az 1920-ban beszüntetett, de most visszaállított III. sz. sebészeti tanszékre. A kinevezés kapcsán éles konfliktus bontakozott ki a kormányzat és az egyetemi autonómia sérelme miatt tiltakozó egyetem között. Az orvosi kar tiltakozása ellenére az Egyetemi Tanács kivette ugyan az egyetemi tanári esküt, de a kar hónapokig akadályozta, hogy Ádám megkezdhesse munkáját. A fajvédő diákok (Turul Szövetség) tüntettek és lejárató akciókat szerveztek Ádám ellen. A kinevezés körül vita folyt a képviselőházban is. Bethlen miniszterelnök az ellenállást

antiszemita ügynek minősítette. A kormányzat úgy vitte keresztül akaratát, hogy 1927. febr. 8-án tanácsi biztossal hárította el az akadályokat. Klebelsberg 1930. jún. 12-én szintén az egyetem megkérdezése nélkül tett javaslatot a nyilvános rendes tanári kinevezésre, de ezt már senki sem vitatta. A minisztérium támogatta Ádám Lajos külföldi tanulmányútjait, amelyeken többek között a helyi érzéstelenítésben való operálás tökéletesítését is ismertette. Az 1939/IV. tc. („második zsidótörvény”) hatálya alól a 2. §. 7. bek. alapján, mint egyetemi tanár mentesült. Magyarország megszállása után 1944. március 21-én a Gestapo letartóztatta, de négy nap múlva kiengedték. Az 1210/1944. ME rendelet alapján zsidónak minősítették. 1944 júniusában a VKM július elsejével hatállyal „hivatalból véglegesen” nyugdíjazta, s ugyanekkor az orvosi munkaerők felhasználásának kormánybiztosa, honvédelmi munkaszolgálatra rendelte, a III. sz. sebészeti klinika igazgatói tennivalói ellátására az ezen állásra egyébként előírt járandósággal. Ádám Lajos július 3-án kérelemmel fordult a VKM miniszterhez, hogy egyetemi tanári működésére és a közmű alatt tanúsított ellenforradalmi magatartására tekintettel nyugdíjazását hatálytalanítsák. Ugyanakkor kérte a belügyminisztert, hogy ezekre tekintettel mentesítsék a zsidótörvények hatálya alól. A miniszter előterjesztésére az 1944. szeptember 13-i legfelsőbb kormányzói elhatározás ennek a kérelemnek helyt adott, felmentést adott a honvédelmi munkaszolgálat kötelezettsége alól, s hatálytalanította a nyugdíjazást. 1944. nov. 2-től a nyilas letartóztatás elől bújdosnia kellett. 1946-ban átvette a II. sz. sebészeti klinika igazgatását s az egyetem rektorának is megválasztották.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: Bp.-i Orvosi Kamara, Orvos Egyesület, Magyar Sebésztársaság

Külföldi tudományos egyesület: a brazíliai Sebésztársaság tb. tagja, a Deutsche Gesellschaft für Chirurgie tagja (1912-), Nemzetközi Sebész Kongresszus választmányi tagja, az amerikai sebésztársaság tb. tagja

Közéleti társaság: Minerva páholy (1911), Tisza I. Kör, Magyar Társaskör

Kitüntetés: bolgár mozgósítási kereszt (1913), a magyar Vöröskereszt névre szóló Aranyérme (1913) és III. oszt. érdemkeresztje (1914), a bolgár Vöröskereszt II. oszt. érdemkeresztje (1913), a bolgár Pour le Merite Civile tiszti keresztje (1913), Vöröskereszt Egyesület hadiékítményes érdemkeresztje, 1923. május 19.: kir. eü. főtanácsos

Alexander Bernát

filozófus, esztéta

(Pest, 1850. ápr. 13. – Budapest, 1927. okt. 23. A Rákoskeresztúri, Kozma utcai izr. temetőben nyugszik.)

Apja: Alexander Márkus (izr.), Gödöllőn gazdálkodott, majd kereskedő Pesten

Anyja: n.a.

Testvére: egy lánytestvér

Vallása: izr.

Feleség: Brössler Regina (izr., 1856. dec. 12. – 1922. aug. 5.), Csehországból bevándorolt jómódú bécsi nagypolgár, Juda Brössler (Brod, Csehorsz., 1818 - Bécs, 1907) és Hanna Grünwald (Csehorsz., 1817- Bécs, 1907) lánya. Házasságkötés: 1880, Bécs.

Gyermekei: A. Ilona (Bp., 1882-Bp., 1886); A. Erzsébet (Bp., 1885.febr.1.- South Kortright, NY, USA, 1948.aug.27.), orvos doktor, énekesnő, énektanár, „speech pathologist”, György Miklós ügyvéd, bankigazgató, majd Major (1915-ig Markbreiter) Henrik festő, karikaturista

felesége; Révész-Alexander Magda (Bp., 1889. szeptember 13. -), művészettörténész, Révész (Rothausser) Géza (Siófok, 1878. – Amszterdam, 1955.), a kísérleti lélektan bp.-i majd amszterdami egyetemi tanárának felesége; A. Ferenc/Franz (Bp., 1891. jan. 22. - Palm Springs, USA, 1964. márc. 8.), a dél-kaliforniai egy. klinikai pszichiátria egy. tanára (1957-64); A. Pál (Bp., 1895. okt. 29. - Princeton, NJ, 1959), mérnök, feltaláló; Alexander Borka (Bp., 1899. júl. 27. - Bp., 1947), fotóművész, Rényi Artúr gépészmérnök felesége, Rényi Alfréd (Bp., 1921 – Bp., 1970), matematikus, egyet. tanár anyja; Alexander Lili (Bp., 1902. márc. 17. - 1969. júl. 15.), filmszínész, August Edward von Saher holland nemzetközi jogász felesége; Alexander Béla, Angliában vegyész

Középkola: V. ker. kir. kat. gimn. I-VII. oszt., 1860-67.; bp.-i ref. gimn. VIII. oszt.: 1867/1868. magántanuló, érettségi: 1868.

Hazai felső fokú tanulmányok: pesti tud. egy. bölcsészettud. kar, filozófia, 1867/1868: rendkívüli hallgató miniszteri engedéllyel

Külföldi tanulm., ösztöndíjak: bécsi egy., bölcsészettud., orvosi 1868-69., orvosi 1869-71.; állami ösztöndíjjal: berlini egy., bölcsészettud., 1871.11.11.-1872.03.07.; göttingeni egy., természettud., 1872.04.13.-1872.10.19.; lipcsei egy., természettud., 1872.10.30.-1873.08.20.; 1873-74: állami ösztöndíjjal Párizs, London.

Okl.: 1874. a lipcsei egy., bölcsész doktor, filozófia; 1875. bp-i tud. egy., bölcsész doktor; 1875. a bp-i tud. egy., tanári, német - filozófia;

Nyelvismeret: német, francia, angol, olasz, latin, görög

Magántanár: 1878. bp-i tud. egy., filozófiatörténet és ismerettörténet; 1920. genfi egy.

Nyrkt: 1895.07.17.: bp-i tud. egy. bölcsészettud., filozófiatörténet

Nyrt: 1904.03.15.: bp-i tud. egy. bölcsészettud., filozófiatörténet

Egyetemi tisztségek: bp-i tud. egy. bölcsészettud. kar, dékán: 1914/1915, prodékán: 1915/1916

Életút: 1876-1895: az V. kerületi állami főreáliskola magyar- és német nyelv és bölcelet helyettes majd rendes tanára; 1892-1919: az Országos Színművészeti Akadémia dramaturgia tanára; 1892-től a bp-i műegy. esztétika és művelődéstörténet előadója; 1895-től egyetemi tanár, bp.-i tud. egy. Az 1905. évben kiadott új elemi népiskolai „Tanterv és Utasítás” egyik szerzője. A tanácsköztársaság bukása után a kar fegyelmi vizsgálatot indított ellene a diktatúra alatti magatartása miatt (a vád szerint: „állást foglalt az egyetemi autonómia felfüggesztése mellett, 1919 márciusa után több cikket írt a Pester Lloydban, amelyekben kifejezte készségét az új rendszer kiépítésében és magasztalta a rendszer várható eredményeit”.) Professzori állásából felfüggesztették, majd megfosztották attól Alexandert, aki 1919 szeptembere óta felesége gyógykezeltetése céljából Svájcban és Németországban élt. Felesége halála után, 1923-ban hazatérve újságírói tevékenységet folytatott. 1923 végétől Kornis Gyula közbenjárására egyetemi tanári nyugdíjat kapott.

MTA tagság: levelező t.: 1892. máj. 5., rendes t.: 1915. máj. 6.; 1919. nov. 24-én kizárták, tagságát 1989. máj 9. állították vissza.

Diszdoktor: -

Tudományos társulat, egyesület: A Magyar Filozófiai Társaság elnöke 1914-19; Kisfaludy Társaság rendes tagja (1899-1919), a társaság Shakespeare-bizottságának igazgatója, az Országos Közoktatási Tanács (1896-1919) és az Orsz. Szabadoktatási Tanács előadó tanácsosa (1911-19); az Orsz. Képzőművészeti Tanács intéző bizottságának tagja (1919-ig), az Orsz. Középkolai Tanárvizsgáló bizottság alelnöke (1919-ig); a Felsőoktatási Egyesület osztályelnöke, az Ifj. Könyvtárakat Intéző Bizottságának tagja (1919-ig).

Külföldi tudományos egyesület: -

Szerkesztőségi tagság: 1881-1919: a Filozófiai Írók Tára c. sorozat társszerkesztője; 1883-86: a Magyar Tanügy szerk.; 1892-96: Orsz. Középkol. Tanáregyesületi Közl. szerk.; 1915-19: a M. Filozófiai Társ. Athenaeum c. folyóiratának szerkesztője; az Egyetértés c. lap tanügyi

rovatának szerkesztője; a Budapesti Hírlap színikritikusa (1893-1914), a Pester Lloyd színikritikusa (1914-1919), a Budapesti Újság és a Pester Lloyd munkatársa (1924-27).
Közéleti társaság: az Orsz. Középisk. Tanáregyesület igazgatóságának tagja, a Szabad Lyceum alelnöke (1919-ig)

Politikai szerep: -

Kitüntetés: 1881: Marcibányi-díj (MTA); 1884: Gorove-díj (MTA)

Alföldi András

régész, ókortörténész

(Pomáz, Pest-Solt-Kiskun m., 1895. aug. 27. – Princeton, USA, 1981. febr. 12.)

Apja: Alföldi Antal (1881-ig Deutsch, evang., korábban izr.), községi orvos, körorvos

Anyja: Klein Sarolta (ref., korábban izr.)

Vallása: evang.

Felesége: 1. Seidl Emma; 2. Elisabeth Rosenbaum (Koblenz, 1911. szept. 6. – Princeton (New Jersey), 1992. okt. 6.), régész, klasszika-filológus, egyetemi tanár. Házasságkötés: 1967.

Gyermekei: A. Emma (1920. jan. 20.- ...), Deér József (1905-1972) történész felesége; A. András (1921. dec. 18. - ...)

Középiskola: bp.-i III. ker. áll. (később Árpád) gimn., 1904 - 1912. jún. 24.

Egyetemi tanulm.-k Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, történelem-latin, 1912-15, és 1918-19 (közben 1915-18: katona)

Okl.: bp.-i tud. egy., bölcsész doktor, 1919. ápr. 26., történelem-latin szakos középisk. tanár; okl. gyorsíró

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz, görög, latin

Magántanár: 1923

Nyrkt.: debreceni egy., 1923. aug. 13., ókori történelem

Nyrt.: debreceni egy., 1929. márc. 19., ókori történelem; bp.-i tud. egy., 1930. dec. 31.- 1948, a magyar föld archeológiája

Egyetemi tisztség: 1944-45: dékán h.; 1946-47: megválasztott dékán, de nem fogadta el

Életút: 1915. febr. 15.-től önkéntes szakdíjnok a M. Nemz. Múzeumban; 1915. máj. 10-én önkéntesként katonai szolgálatra vonult be; 1915. nov. 18.-1916. okt.1.: frontszolgálat, sebesülés után 8 hónapig kórházban; 1917. febr. 1.-től tartalékos hadnagy; 1918. júl. 27.-től M. Nemz. Múzeumban fiz. nélküli múzeumi segéd; 1919. jan. 1.-től ugyanott segédőr (IX. fiz. o.); 1922. okt. 14.-től Orsz. M. Gyűjt. Egyetemenél múzeumi őr (VIII. fiz. o.); 1923. febr. 8.-tól ugyanott igazgató őr (VII. fiz. o.); 1923. aug. 13.-tól egy. nyrk. tanár; 1929. márc. 19.-tól egy. nyr. t. Az 1939/IV. tc. („második zsidótörvény”) hatálya alól a 2. §. 7. bek. alapján, mint egyetemi tanár mentesült. A német megszállás után az 1210/1944. ME rendelet alapján azonban már zsidónak minősítettett, amit a belügyminiszternél megfellebbezett. A vallás- és közokt. min. egyetemi ügyosztálya 1944. aug. 14-én Antall István mb. min. döntését kérte azt javasolva, hogy Alföldi a zsidótörvény hatálya alól mentesüljön, mert a M. Tört. Tud. Int. igazgatójának emlékirata szerint magyar nemzeti szempontból jelentős tudományos munkássága miatt ez lenne kívánatos. A kormányzóhoz ilyen felterjesztést juttattak el valamennyi érintettel kapcsolatban, ugyanakkor nem támogatták volna, hogy az ifjúság nevelésében továbbra is részt vegyenek. A legfelsőbb kormányzói elhatározás, az aug. végén kinevezett Lakatos-kormány vallás- és közokt. miniszterének, Rakovszky Ivánnak az

előterjesztésére 1944. szept. 13-án megengedte, hogy Alföldi András (más érintettekkel együtt) a „szolgálat kötelékében meghagyasson”. Alföldi 1944 dec. közepétől, Bp. ostroma alatt mindvégig az egyetem Múzeum körüli épületében tartózkodott, hogy mint dékánhelyettes megkísérelje a bölcsészkar épületeinek, gyűjteményeinek és egyéb értékeinek védelmét. 1945. márc. 3-tól Hajnal István dékán megbízásából szervezte a romeltakarítást és vezette a kar főépületének újjáépítését. 1946 júniusában dékánná választották, de ezt nem fogadta el. Súlyosan beteg fia angliai gyógykezelésének finanszírozására külföldi előadókörútra indult. Az 1947-48-as tanévre fizetéses szabadságot kért és kapott a minisztériumtól. 1948 tavaszán további fizetés nélküli szabadságot kért, mivel fiát már Svájcban gyógykezelték, s felkérték a berni egyetem ideigl. rendkívüli ókortörténeti tanárának. A kar és a minisztérium ezt nem engedélyezte, s felszólították, hogy foglalja el tanári állását. Mivel nem tért haza – ebben politikai okok is szerepet játszottak – 1948 végén állásáról lemondottnak tekintették. Svájcban telepedett le; 1948-52: Bernben, 1952-56: a baseli egyetemen az ókortörténet professzora; 1955-65: a princetoni egyetem meghívott kutatója, az Inst. for Advanced Studies igazgatója. (Családja a svájci Spiesben élt.)

MTA tagság: lev. tag: 1933, r. tag: 1945; külföldi tartózkodása miatt 1949. nov. 29-én kizárták; visszaállítva 1989. máj. 9.

Dízdoktor: az utrechti, a genti, a párizsi, a bonni egyetemek honoris causa doktora
Tudományos, művészi társulat, egyesület: a M. Numizmatikai Társ. tiszt. tagja, az Orsz. M. Régészeti és Műtörténeti Társ. vál. tagja és alelnöke, a Tisza István Tud. Társ. rendes tagja, az Evangélikus Tanáregyesület tiszt. tagja

Külföldi tudományos egyesület: a Wiener Numismatische Gesellschaft levelező tagja, a Pontif. Accademia di Archeologia, a bajor (1936), a bolgár (1943) és a göttingeni tudományos akad. lev. tagja, a Society of Antiquaries of Scotland és a finn régészeti társ. tiszt. tagja, az angol kir., a bécsi és a prágai numizmatikai társ. tiszt. tagja, a Schlesischer Altertumsverein tanácsadó tagja, a német, a bolgár és az osztrák régészeti int.-k rendes, a helsinki Finnugor társ, a drezdai numizmatikai társ., a frankfurti Inst. für Kulturmorphologie, a zágrábi numizmatikai társ., és a szerb régészeti társ. lev. tagja

Szerkesztőségi tagság: Numizmatikai Közlöny (1927-47), Dissertationes Pannonicae monográfiásorozat (1933-47); Bibliographia Pannonica (1935-41), Archeológiai Értesítő (1940-47) Antiquitas Hungarica (1947-); Dissertationes Bernenses (1947-55), Antiquitas (1955-65); Epigraphica, Antiquitas Reihe (1955-81)

Kitüntetés: II. o. ezüst és bronz vitézségi érem, Károly csapatkereszt és sebesülési érem, a görög Phoenix-rend tiszti keresztjének tul., Premio Cultori di Roma (1960); Rómer Flóris érem, Pour de Merité für Wissenschaften und Künste (1972)

Angyal Dávid (1880-ig Engel)

történész

(Kunszentmárton, Jász-Nagykun-Szolnok m., 1857. nov. 30. – Budapest, 1943. dec. 18., a bp.-i Kerepesi úti temetőben nyugszik)

Apja: Engel Márton (izr.) kereskedő (gabonakereskedő) Kunszentmártonban, 1859-től Szentesen, majd 1874-től Kaposváron

Anyja: Kemény Fáni (izr.)

Anyai nagyapja: Kemény Izsák (izr., ... - Szentes, 1867)

Anyai nagyanya: ... (izr., Szil, Somogy megye, 1798 – Kaposvár, 1876)
Testvérei: Engel Szidónia Keményné; Angyal (1893-ig Engel) Malvin; Engel Ilona
Vallása: róm. kat. (1885-ig izr.)
Felesége: Mandl Alice/Erzsébet (1873. júl. 28.-). Házasságkötés: 1896. aug. 6.
Gyermeke: dr Angyal Paula (róm. kat., Bp., 1898-), az Orsz. Bibliográfiai és Könyvforgalmi
 Központ tisztviselője, irodalomtörténész, 1919-től dr. Dávid Antal (1890-1967)
 assziriológus, orientalista, c. nyrkt felesége, később elváltak
Középiskola: szentesi ref. gimn. I-IV. oszt., 1867-71; szegedi piar. gimn. V. oszt. 1871-72;
 bp.-i evang. gimn. VI-VIII. oszt. 1872-75, érettségi 1875
Egyetemi tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, magyar-német-esztétika, 1875-79
Külföldi tanulm.-k, ösztöndíjak: berlini egy., bölcsész, 1882/83, neveltje, Kohner Adolf
 kíséretében és 1904-06
Okl.: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, bölcsészdoktor, 1879; középiskolai tanár (magyar-német),
 1880. dec.
Nyelvismeret: német, francia, latin, angol, görög, olasz
Magántanár: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, magyar történelem, 1896
Nyrt: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, magyar történelem, 1909. jan. 28.; 1925. júl. 2. ugyanott
 újkori egyetemes történelem
Egyetemi tisztségek: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, dékán 1918-20
Életút: 1878. szept.- 1879. okt.: önkéntes Zomborban a 23. gyalogezrednél, részt vesz a
 boszniai okkupációban (hadnagy); 1879-83: nevelő a Kohner családnál, majd 1883-85: a
 Brüll családnál; 1885. febr. 15.- 1886: ideigl. könyvtári tiszt az Egyetemi Könyvtárban,
 1886. jan.-1893: I. oszt. tiszt ugyanott, 1893-97: kiegészítő tiszt; 1890-93 : helyettes tanár az
 V. ker. áll. főreáliskolában (Markó u.-i), 1893-97: rendes tanár (az 1895-97 közötti
 tan éveket szabadságon töltötte); 1897. szept.-től a VII. ker. áll. főgimn. (Barcsay utcai) r.
 tanára; 1909-től egyetemi tanár; 1911. ápr. 24. kinevezték a Történeti szeminárium vezető
 tanárai közé. 1917. máj. 9. IV. Károly király kinevezte az V. fiz. o.-ba. Az Orsz.
 Tanárvizsgáló Biz. tagja lett. Mint bölcsészkar dékán 1919 januárjában erőteljesen
 támogatta, hogy a népköztársaság egyetemi autonómiát sértő jogi kari professzori
 kinevezései elleni tiltakozásul az egyetemi tanács az így kinevezettektől ne vegye ki az
 esküt. Az egyetemi kormánybiztosnak kinevezett Jászi Oszkár febr. 11-én leváltotta dékáni
 tisztéből. A tanácsköztársaság idején, márc. 28-án a közoktatásügyi népbiztos tanári
 működésétől is eltiltotta. 1919. ápr. 23. és jún. 17. között Bécsben végzett levéltári
 kutatásokat. A kari ülés 1919. aug. 8-án hálóját fejezte ki az autonómiát védő „férfias
 elszánt magatartásáért”, s aug. 25-én a szokás ellenére a következő évre is dékánná
 választotta. A 70 éves egyetemi tanári korhatárt 1927-ben elérve a kar javaslatára
 Klebelsberg Kunó miniszter kétszer is hozzájárult további működéséhez s csak 1929. aug.
 31-én nyugdíjazták. 1929 és 1930 nyarán Spanyolországban ill. Belgiumban Habsburg
 Ottónak tanította a magyar történelmet. Klebelsberg javaslatára az Orsz. M.
 Gyűjteményegyetem megbízási szerződéssel 1929. nov. 1-től öt évre megbízta a Bécsi M.
 Tört. Int. vezetésével. Majd Klebelsberg halála után a róla elnevezett intézmény további
 vezetésére Hóman Bálint minisztertől 1935. okt. 31.ig kapott megbízást. 1934. jún. 14.-
 1935. okt. 31. a Bécsi Collegium Hungaricum ideiglenes vezetésével is megbízták. Levéltári
 kutatások folytatására ezután is Bécsben maradt, ahol szolgálati lakását is megtarthatta. Az
 Anschluss után azonban, 1938. jún. 28-án visszaköltözött Budapestre. Az 1939. évi IV. tc.
 (második zsidótörvény) hatálya alól a 2.§. 1. és 6. pontja alapján, mint egyetemi tanár,
 mentességet kapott.
MTA tagság: lev. tag: 1902, rendes tag: 1917, tiszt. tag: 1936
Tudományos, művészeti társulat, egyesület: M. Tört. Társulat ig. vál. tag (1892-), Kisfaludy
 Társ. rendes tagja (1910-), a gr. Tisza István Emlékbiz. tagja (1920-), a M.

Irodalomtörténeti Társ. ig. vál. tagja (1929-), a M. Könyvtárosok és Levéltárosok Egy. t. tagja (1937-), debreceni Tisza I. Tud. Társ. r. majd tiszt tagja, a Budapesti Philológiai Társaság tagja

Külföldi tudományos egyesület:

Szerkesztőségi tagság: Történelmi Szemle (1912-22), Tisza Évkönyv (1922-25), Bécsi M. Tört. Int. Évkönyve (1931-40) szerkesztője; Bp.-i Szemle állandó munkatársa (1879-), Századok (1884-), Irod. tört. Közl. (1916-), Magyar Nyelv (1918-), Magyar Szemle (1930-) külső munkatársa

Kitüntetés: MTA Greguss-díj (1910), Corvin koszorú (1930)